

MARTINA IVANOVÁ

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Bratislava

e-mail: martina.ivanova@unipo.sk

ORCID 0000-0001-7654-300X

SPRACOVANIE VALENCIE SUBSTANTÍV V SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA¹

THE PROCESSING OF NOUN VALENCY IN THE *CONTEMPORARY DICTIONARY OF SLOVAK LANGUAGE*

ABSTRACT: The article deals with noun valency and its processing in the *Contemporary Dictionary of Slovak Language* (2006, 2011, 2015). Based on the data from the prepared fourth volume, it presents the rules and lexicographic conventions of processing noun valency within the grammatical apparatus of nominal units. It also describes lexicalization processes yielding deverbal nouns, which are no more treated as grammatical forms within the verbal paradigm, but represent separate lexicographic units processed in the dictionary as independent heads. The indicators of these lexicalization processes are presented too, including specific types of valency modifications that the nouns undergo, as compared with valency frames of their motivating units. In the final part of the study the most frequent valency complementations of nouns are described, on the basis of dictionary data and source corpus Omnia Slovaca III Maior.

KEYWORDS: valency patterns of nouns, rules of valency processing, general language dictionary

KEŤOVÉ SLOVÁ: valenčný rámec podstatných mien, pravidlá valenčného spracovania, výkladový slovník

¹ Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/0017/17 „Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)”.

SŁOWA KLUCZOWE: ramy walencyjne rzeczowników, zasady opracowania walencji, słownik ogólnojęzykowy

1. Úvodné poznámky

Motiváciou k napísaniu tohto príspevku je aktuálna príprava štvrtého zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ – 2006, 2011, 2015), ktorého publikácia je naplánovaná na rok 2021. SSSJ predstavuje výkladový typ slovníka, ktorého cieľom je spracovanie a opis lexikálnej zásoby súčasného slovenského jazyka na základe reprezentatívnych korpusových dát, a to vo vzťahu ku komplexnému zmapovaniu významových štruktúr jednotiek s výstižnými výkladmi významu ilustrovanými reálnymi dokladmi ich použitia, s vyčerpávajúcou gramatickou charakteristikou reflektujúcou potreby používateľov jazyka a so zachytením funkčného a štylistického rozvrstvenia lexikálnej zásoby.

Pokiaľ ide o gramatickú charakteristiku, slovník prináša podrobnú gramatickú informáciu o fungovaní jednotiek, čím do istej miery kompenzuje súčasný deficit syntetizujúcich morfológických a syntaktických diel v slovenskom lingvistickom kontexte. Hoci SSSJ nie je valenčným slovníkom, jedným zo spracovaných javov zachytených v tomto lexikografickom diele je aj problematika valencie substantív, ktorej sa v kontexte slovenskej lingvistiky doposiaľ nevenovala výraznejšia pozornosť. V SSSJ sa valencia substantív spracúva v rámci gramatického aparátu, v ktorom sa zachytávajú vybrané valenčné parametre substantívnych jednotiek na základe jednotných pravidiel uplatňovaných aj pri spracovaní valencie verb.

Cieľom príspevku je opísať spôsob zachytávania valencie substantív v danom lexikografickom diele, prostredníctvom verifikácie na základe korpusových dát reflektovať prípadné problémy a otázky pri zachytávaní valencie substantív, opísať najčastejšie valenčné rámce substantív uvádzané v slovníku a tým poukázať na osobitosti spracovania valencie substantív vo výkladovom slovníku. Na rozdiel od spracovania valencie sloviess nemá slovenská lingvistika k dispozícii valenčný slovník substantív. Údaje o valencii substantív prezentované v SSSJ tak kompenzujú absenciu tohto typu lexikografického diela v slovenskom lingvistickom kontexte a materiál excerpovaný z doterajších štyroch dielov slovníka tak predstavuje prvé východisko pre opis substantívnej valencie v slovenčine.

2. Zásady lexikografického spracovania valencie substantív v SSSJ

V SSSJ sa spracúva valencia sloviess, ale na rozdiel od štandardných valenčných slovníkov má spracovanie valencie v SSSJ niekoľko špecifik. V nasledujúcej časti sa pokúsime sumarizovať zásady spracovania valencie v SSSJ a poukázať na

špecifické postupy uplatňované pri reflektovaní valencie substantív v komparácii so spracovaním valencie verb.

- (1) Pri slovesných jednotkách sa zachytávajú len pravovalenčné doplnenia, ľavá strana valencie verba v gramatickom aparáte zachytená nie je.
- (2) Valenčné doplnenia sa zapisujú formou opytovacích zámen v príslušných pádoch, a to tak v prípade objektových doplnení, napr. *koho, čo; o kom, o čom; s kým, s čím* a pod., ako aj v prípade adverbiálnych doplnení, napr. *kam; odkiaľ; kadiaľ* (tieto doplnenia zastupujú viaceré pádové formy) a pod.
- (3) Nesubstantívne valenčné doplnenia sa zachytávajú formou opisnej parafrázy, porov. *s neurčitkom, s vedľajšou vetou*.
- (4) Pri uvádzaní valenčných doplnení sa reflektuje aj sémantický charakter doplnení, a to dôsledným uvádzaním tvarov personálnych a nepersonálnych zámen v závislosti od sémantiky verba.
- (5) Valenčné parametre sa uvádzajú dôsledne pri každej verbálnej lexii slovesného polysémantu; v prípade, že sa valenčné parametre jednotlivých lexii nelíšia, v gramatickom zápise sa uvedie len podoba valenčných doplnení zhodná pre všetky lexie. Nulová väzba sa explicitne neuvádza, len ak sa uplatňuje v kombinácii s inou väzbou (napr. pri tzv. všeobecných aktantoch).
- (6) Pri uvádzaní valenčných doplnení sa vychádza z frekvenčnej distribúcie, čo sa premieta do kvalifikátora *zried.*, uvádzaného pri valenčnom doplnení v prípade malého počtu dokladov ilustrujúcich príslušnú valenčnú formu, resp. neuvedením formy valenčného doplnenia aj v prípade, že systémovo sa uplatnenie príslušnej formy pri konkrétnej jednotke predpokladá. V prípade variantných valenčných foriem poradie zápisu reflektuje frekvenciu zastúpenia príslušnej valenčnej formy pri jednotke.

Porov. spracovanie valencie verbálnej jednotky *obviniť* v gramatickom aparáte hesla:

obviniť -ní -nia obviň! -nil -niac -nený -nenie dok. 1. práv. (koho (z čoho, pre čo)) ▶ (v trestnom práve) vzniesť obvinenie, na základe zistených skutočností oznámiť podozrivej osobe, že je vinná zo spáchania trestného činu, a vzniesť voči nej vinu v úradnej písomnej forme: *vyšetrovateľ muža obvinil zo spáchania trestného činu vraždy, pre prechovávanie drog; polícia obvinila aj spoločníkov zadržaného; Ak svedkovia potvrdia, že policajti naozaj útočili, nebude problém obviňiť ich.* [Slo 2002]

2. (koho, čo (z čoho/za čo/s vedľajšou vetou)) ▶ vyhlásiť, že niekto vykonal niečo zlé, že je príčinou niečoho zlého, označiť vinníka; pripísať niekomu, niečomu vinu na niečom: *o. manžela z nevery, z klamstva; funkcionára verejne obvinili z úplatkárstva; za svoj neúspech obvinila rodičov; mlynár obvinil mačku, že nechytá myši; učiteľ obvinil žiaka, že odpisoval; Prešlo však len pár týždňov a v akomsi rozhovore sa na Kameníka osopila, obviniac ho z klebetnosti.* [J. Lenčo]; *Človek neprávom obvinený z klamstva prská, kto má trochu za nechtami, ohraď sa, kto klame, je ticho a čaká na ďalší úder.* [D. Dán]; *Neopováži sa ho obviňiť za svoje utrpenie.* [L. Ťažký]

🔍 nedok. 🗒 obviňovať

Obrázok 1. Spracovanie valenčných doplnení verbálnej jednotky *obviniť* v SSS

Pri zachytení valencie substantív sa vychádza z identických princípov ako pri spracovaní sloviess, zároveň má však spracovanie valenčných doplnení substantív oproti slovesám niektoré špecifiká.

- (7) Obdobne ako pri opise valencie sloviess aj pri substantívach nezachytávame pôvodne ľavovalenčné doplnenia, ktoré majú pri deverbatívnych substantívach po transpozičnej transformácii formu bezpredložkového genitívu, posesívneho výrazu, inštrumentálu, prípadne predložkovej konštrukcie „od + genitív”.
- (8) Z pravovalenčných doplnení nezachytávame formy bezpredložkového genitívu, ktoré vznikajú transformáciou akuzatívu pôvodných dvojaktantových sloviess, ani ostatné prípady adnominálnych genitívov (napr. genitív nositeľa vlastnosti, genitív kvantifikovaného objektu a pod.).
- (9) Pri deverbatívnych substantívach tak zachytávame len tie formy pravovalenčných doplnení, ktoré nie sú zasiahnuté formálnymi zmenami v procese transpozičného odvodzovania, pri ostatných substantívach zachytávame všetky predložkové i nepredložkové formy s výnimkou genitívu.
- (10) V prípade verb aj lexikalizovaných substantív v gramatickom aparáte neuvádzame len obligatórne valenčné doplnenia, ale aj vysoko frekventované typické doplnenia, porov. *plaviť sa* „(na čom/čím; kade; kam; kde) prepravovať sa, pohybovať sa plavidlom, v plavidle, plávať”, *plavba* „(i na čom/čím; kade; kam; kde) pohyb na plavidle po vode al. vo vode (v rámci rôznych činností a cieľov)”.
- (11) Povrchovú vypustiteľnosť všetkých valenčných doplnení substantív bez straty gramatickosti (porov. Panevová 2019, s. 116) reflektujeme spôsobom zápisu, napr. *odchod* (i odkiaľ; kam), napr. *odchod z dediny do mesta*, a to na rozdiel od zachytenia valencie verb, pri ktorom dôsledne diferencujeme medzi obligatónnymi a fakultatívnymi valenčnými doplneniami (tie uvádzame v zátvorkách), porov. *odnášať* (čo, koho (odkiaľ; kam)), napr. *odnášať nákup z obchodu domov*.

Porov. spracovanie substantívnej jednotky *obvinenie* v SSSJ:

obvinenie -nia -ní s. (i z čoho; pre čo) 1. práv. ▶ (v trestnom práve) procesný úkon vyšetrovateľa al. policajného orgánu, ktorý na základe zistených skutočností oznámi podozrivej osobe, že je vinná zo spáchania trestného činu, a vznesie voči nej vinu v úradnej písomnej forme: *policajné uznesenie o obvinení podozrivej osoby pre prečin výtržníctva; prokurátor zrušil o. ako neopodstatnené; čeliť obvineniam z trestných činov lúpeže a vraždy; muža zbavili obvinenia na základe nových dôkazov* 1. vzniká obvinenie obviníť

2. ▶ tvrdenie o niekom, že svojím konaním porušil nejaké pravidlo (právne, morálne) al. dohodu; pripísanie viny niekomu, niečomu na niečom (i v rozpore so skutočnosťou), obžalovanie, osočenie: *vážne, závažné o.; krivé, falošné o.; odmietnuť, poprieť, vyvrátiť nespravodlivé o.; brániť sa proti obvineniu; nechce riskovať obvinenia; vmietla mu do tváre o. obvinila ho; na jeho adresu často prichádzali obvinenia; o. z korupcie, z nevery sa nezakladá na pravde; pokúšala som sa zľahčiť jej obvinenie úsmevom* [E. Farkašová]; *Počítava obvinenia, z ktorých tryská hnev.* [J. Lenčo]

☞ i obviníť

Obrázok 2. Spracovanie valenčných doplnení substantívnej jednotky *obvinenie* v SSSJ

3. Zásady lexikografického spracovania tzv. verbálnych substantív v SSSJ

Pokiaľ ide o substantívne jednotky utvorené zo sloviess, v teoretických prácach sa rozlišujú tzv. koreňové a kmeňové deverbatíva (porov. Kolářová et al. 2020). Tzv. koreňové deverbatíva sa v slovníku systémovo spracúvajú vzhľadom na fakt, že v slovenskej lingvistike sa chápu ako slovotvorné deriváty majúce status

samostatnej lexikálnej jednotky. Pri spracovaní kmeňových substantívnych jednotiek utvorených zo slovesného kmeňa pomocou prípon *-nie/-tie* je rozhodujúcim faktorom ich slovnodruhový status. Tie jednotky, ktoré sa chápu ako verbálne tvary prináležiace do verbálnej paradigmy, sa nespracúvajú ako samostatné heslá, ale zachytávajú sa v gramatickom aparáte verbálnych heslových jednotiek a objavujú sa ako prípadné doklady v tzv. exemplifikačnej zóne. Valenčné parametre verbálnych substantív sa v takýchto prípadoch nespracúvajú a valenčná štruktúra sa uvádza len pri jednotlivých verbálnych lexiách v rámci verbálneho polysémantu. Ako samostatné heslá sa spracúvajú len tie jednotky, pri ktorých došlo k slovnodruhovej transpozícii na osi verbum (ako verbálny tvar) – substantívum. Vo svojej štúdií N. Janočková (2009) analyzovala verbálne substantíva, ktoré sa do istej miery lexikalizovali na samostatné substantíva a prestali sa chápať ako súčasť verbálnej paradigmy. Tento fakt je reflektovaný aj v lexikografickom spracovaní týchto jednotiek v SSSJ. V mnohých prípadoch sa tak navonok identická forma verbálneho substantíva spracúva v rámci dvoch heslových jednotiek – pri verbe ako súčasť gramatického aparátu a ako samostatná heslová jednotka lexikalizovaného substantíva. Napr. verbálne substantívum *omámenie* je spracované ako súčasť gramatického aparátu pri verbe *omámiť* (napr. v kontexte *omámenie ženy nasypaním drogy do nápoja*) aj ako lexikalizované substantívum v podobe samostatného hesla *omámenie* (napr. v kontexte *žili len pre príjemné omámenie z nového rána a sladkých večerov*).

3.1. Indikátory lexikalizácie verbálnych substantív v SSSJ

K indikátorom slovnodruhového prechodu kmeňového verbálneho tvaru a jeho lexikalizácie sa štandardne zaraďujú také faktory, ako je (i) zmena sémantiky, (ii) frekventovaný výskyt plurálových foriem, (iii) nezhoda vo vide medzi motivujúcim verbom a substantívom, porov. Janočková (2009) (iv) (ne)zachovávanie reflexívneho komponentu, (v) možnosť negácie, (vi) zmena vidových parametrov, bližšie pozri Kolářová et al. (2020); Dvořák (2017); Janočková (2009); Sokolová (2013).

3.1.1. Zmena sémantiky

Pri verbálnych substantívach sa odlišujú dve významové skupiny: (i) tzv. dejové (eventívne) verbálne substantíva a (ii) výsledkové (rezultatívne) verbálne substantíva (do tejto skupiny sa zaraďujú tak pomenovania výsledku deja, ako aj pomenovania ostatných objektov, miest, osôb spätých so slovesným dejom, porov. Dvořák 2017. Práve dejové verbálne substantíva možno chápať ako gramatické tvary verba, ktoré sa spracúvajú v gramatickej a exemplifikačnej zóne verbálnych jednotiek, zatiaľ čo výsledkové verbálne substantíva sa chápu ako tie, ktoré

prešli procesom slovnodruhovej transpozície na osi verbum – substantívum, čím sa emancipovali z paradigmy verb a nadobudli status samostatných substantívnych heslových jednotiek. Táto slovnodruhová transpozícia predpokladá zmenu ich kategoriálneho významu na osi dej – nie-dej. Podľa N. Janočkovej (2009) ide pri zmene kategoriálneho významu o rozličné druhy metonymických transpozícií smerom od abstraktnosti deja ku konkrétnym pomenovaniam ako výsledok/miesto/objekt deja (porov. Janočková 2009). K. Buzássyová (1974) pri analýze deverbatívnych slovotvorných paradigiem uvádza nasledujúce onomaziologické kategórie deverbatívnych substantív: (i) výsledok deja (napr. *čalúnenie, škrabnutie, riešenie* a pod.), (ii) prostriedok deja (napr. *viazanie*), (iii) spotrebná látka² (napr. *balenie*), (iv) objekt deja (napr. *pletenie, háčkovanie, hlásenie, čítanie, šitie, vyšívanie* a pod.).

Pri interpretácii toho, ktoré pôvodné verbálne substantíva prešli procesom slovnodruhovej transpozície, problémy nespôsobujú prípady, keď jednotka nadobúda niektorý zo spomínaných konkrétnych významov, ale tie prípady, keď pri zmene kategoriálneho významu dochádza na osi dej/udalosť – abstraktný výsledok deja. V práci V. Kolářovej et al. (2020) sa v súvislosti s abstraktným výsledkom deja uvažuje o syntakticko-lexikálnom type derivácie, ktorý sa vymedzuje popri syntaktickej derivácii (ňou sa tvoria verbálne substantíva, ktoré v našom prístupe chápeme ako gramatické tvary verb) a lexikálnej derivácii (ňou sa tvoria lexikalizované deverbatívne substantívne jednotky, ktoré v našom prístupe figurujú ako samostatné slovníkové heslá). Práve hraničný status pomenovaní abstraktného výsledku deja spôsobuje v niektorých prípadoch problémy pri rozhodovaní, ktoré verbálne substantívum uviesť v slovníku ako samostatnú lexikalizovanú substantívnu jednotku.

Kandidátmi na lexikalizáciu bývajú podľa N. Janočkovej (2009, s. 117) verbálne substantíva motivované slovesom, ktoré vyjadruje určitý technologický alebo výrobný postup (*fládrovanie, gravírovanie*), biologické, psychické procesy a stavy a pod. (*čkanie, súženie, žranie*), v *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* sa konštatuje, že polysémia dej — výsledok deja je charakteristická pre lexémy typu *zobrazenie zemského povrchu, teritoriálne rozčlenenie pôdorysu mesta*. V rámci abstraktného dejového významu majú príznak rezultatívnosti mnohé dejové mená utvorené od dokonavých sloviess, napr. *záhrevné pôdy s dobrým prevzdušnením, získať údaje o povrchovom zamokrení, dužina nektáriniek máva rôzne vyfarbenie*, porov. Horecký et al. (1989, s. 123).

Na základe materiálu štvrtého zväzku možno doplniť, že kandidátmi na lexikalizáciu sú najmä tieto jednotky:

² V práci V. Kolářovej et al. (2020) sa v týchto prípadoch pracuje s kategóriou kontajner.

- v kategórii abstraktný výsledok deja: výsledky fyziologicky podmienených (*pískanie, pichanie*), psychicky podmienených procesov (*odúševnenie, ohromenie, ohúrenie, okúzlenie, omámenie, omráčenie, opojenie, očarenie, pobláznenie, poblúznenie, pobúrenie*), športové, vedecké disciplíny, školské predmety, matematické úkony (*písanie, potápanie, plávanie, odčítanie*), časovo ohraničené úseky chápané ako samostatné časti udalostí (*predĺženie, oceňovanie, obetovanie*), administratívne a právne úkony (*osvojenie, obstarávanie*), výsledky komunikačných a mentálnych činností (*obmedzenie, objasnenie, obzretie, obžalovanie, obvinenie*) a pod.,
- v kategórii konkrétny výsledok deja: pomenovania výsledkov rôznych technologických procesov, resp. špecializovaných postupov a techník (napr. *pletenie, plisovanie, obklúčenie*), stavebných prostriedkov (napr. (*mastencové*) *obstavenie kozuba, (betónové) obmurovanie okolo hrobov*), pomenovania výsledkov rôznych biologicky podmienených dejov (často z reflexív: *osvalenie, osrstenie, ochlpenie, operenie*, v mnohých prípadoch ide o kvázideverbatíva utvorené analogicky, napr. *pigmentovanie*), výsledky (deštruktívnych) procesov (napr. *pomliaždenie, poranenie*),
- v kategórii prostriedok deja: pomenovania jedál a nápojov (napr. (*zeleninové*) *obloženie, občerstvenie*), prostriedkov na pokrytie ľudského tela (*obutie, oblečenie, ošatenie*),
- v kategórii miesto deja: *parkovanie, odbočenie*,
- v kategórii objekt deja: *obsadenie* ('herci al. interpreti predvádzajúci dramatické al. hudobné dielo').

3.1.2. Frekventovaný výskyt plurálových foriem

Podľa M. Sokolovej (2013) má typické verbálne substantívum ako gramatický tvar verba na rozdiel od lexikalizovaného substantíva paradigmu iba so 6 gramatickými tvarmi singuláru, zatiaľ čo v prípade lexikalizovaného substantíva možno postulovať plnohodnotnú dvanásťčlennú paradigmu gramatických tvarov. Frekventovaný výskyt plurálových foriem pri lexikalizovanom substantíve súvisí so zmenou kategoriálneho významu a sémantickým prehodnotením substantíva na tzv. nepravé abstraktum (v prípade pomenovania abstraktného výsledku deja), napr. *netúži po láskyplných objatiach s ňou, frekvencia milovaní*, resp. na konkrétum (pri rôznych typoch metonymických transpozícií, pri ktorých sa pomenovanie deja metonymicky transponuje na vyjadrenie substancie), napr. *k bytu prináležia dve parkovania* (substancia: miesto), *na stole ležali oznámenia* (substancia: prostriedok), *vedenia klubov sa dohodli* (substancia: osoba/skupina osôb). Práve frekvenčná distribúcia plurálových foriem odráža rozdiel medzi perfektívnou a imperfektívnou formou verba. Lexikalizácii totiž častejšie podliehajú perfektívne formy. Ako prípad si uvedme dvojicu verbálnych substantív *ošetrenie – ošetrovanie*. Zatiaľ čo pri perfektívnej jednotke je podiel plurálových tvarov až okolo 6 % (ide o frekvenčný údaj z korpusu Omnia Slovaca III Maior, aj

po vylúčení zle otagovaných jednotiek v danom korpuse nachádzame vyše 2000 plurálových foriem substantíva *ošetrovanie*), pri imperfektívnej jednotke je zastúpenie plurálových podôb minimálne (korpus Omnia Slovaca III Maior plurálové formy nedokladá). Z toho dôvodu v slovníku navrhujeme zachytiť len lexikalizované substantívum *ošetrovanie*, a to vo význame ‘lekársky zákrok, poskytnutie zdravotnej pomoci, starostlivosti’, napr. *v súčasnosti majú poistenci SZP problémy s ošetrovaniami*, vo význame ‘odborný kozmetický úkon; poskytnutie starostlivosti o pleť, o telo’, napr. *pri kozmetických ošetrovaniach pracujú s kozmetikou Mary Kay*, resp. vo význame ‘ochrana rastlín pred chorobami, škodcami a pod., obyč. postrekom, náterom vápna’, napr. *ošetrenia porastov ríbezlí sa vykonávajú v 7- až 14-dňových intervaloch*.

Na druhej strane, nie každé použitie plurálovej formy znamená automaticky lexikalizáciu substantíva. V niektorých prípadoch je možné použitie plurálovej formy na vyjadrenie opakovania identického deja, ktoré sa chápe ako samostatná, nezávislá, časovo ohraničená udalosť, napr. *samospráva má peniaze iba na dve kosenia verejných priestranstiev počas sezóny*. V takom prípade (ak jednotka nevykazuje iné signály lexikalizácie) podľa nášho názoru k lexikalizácii nedochádza a jednotku je možné hodnotiť naďalej ako verbálny tvar.

3.1.3. Nezhoda vo vide

Jednoznačným signálom statusu jednotky ako lexikalizovaného substantíva je nezhoda vo vidovej forme medzi vidom pôvodného verba a vidovou formou, na ktorú poukazuje morfológická štruktúra substantíva. Takúto diskrepanciu možno pozorovať pri jednotkách typu *pokúšenie* (od verba *pokúšať*), *podozrenie* (od verba *podozrievať*), *nadšenie* (od *nadchnúť sa*).

3.1.4. (Ne)zachovávanie reflexívneho komponentu

Zachovávanie reflexívnych komponentov pri verbálnych substantívach utvorených od reflexívnych verb bolo v slovenskom lingvistickom kontexte dlhodobo odmietané ako nenáležité (porov. napr. Horák 1976). Na druhej strane sa však objavujú názory, ktoré poukazujú na neodôvodnenosť odmietania zachovávať reflexívne komponenty pri verbálnom substantíve, napr. Dvonč (1980). V českom kontexte na pribúdanie tvarov verbálnych substantív s reflexívnym komponentom upozornil M. Jelínek (1963), prehľad názorov na (ne)zachovávanie reflexívneho komponentu v kontexte českej lingvistiky, ako aj opis tendencií pri jeho ponechávaní či vypúšťaní nachádzame v štúdiu M. Janečku (2018).

V SSSJ sa v gramatickom aparáte tvary verbálnych substantív uvádzajú s reflexívnym komponentom v zátvorke pri verbách, ktoré sú reflexívami tantum, napr. *mihotanie (sa)*, *milkovanie (sa)*, *mindrákovanie (sa)* a pod., zatiaľ čo pri reflexívnych verbách, ku ktorým existujú nereflexívne náprotivky, sa reflexívny

komponent pri verbálnom substantíve uvádza, porov. *míňanie sa, milovanie sa, mixovanie sa* a pod.

Možno teda konštatovať, že zatiaľ čo prítomnosť reflexívneho komponentu predstavuje indikátor zachovania statusu verbálneho substantíva (napr. *tie dni boli vlastne jediným súvislým milovaním sa*), jeho neprítomnosť naopak signalizuje lexikalizovaný status substantíva (porov. *oddávať sa vášnivému milovaniu*), porov. tiež Sokolová (2013). Môžeme to ilustrovať na verbálnom substantíve *obohacovanie* utvoreného od reflexívneho verba *obohacovať sa* s významom 'nadobúdať majetok, zväčšovať svoje bohatstvo, stávať sa bohatým, bohatším, bohatnúť (obyč. na úkor iných)'. Na základe korpusových dokladov možno konštatovať, že vo väčšine prípadov (78 dokladov) sa dané substantívum realizuje spolu s reflexívnym komponentom, porov. *zákon sankcionuje akékoľvek obohacovanie sa na kradnutých dielach*, zatiaľ čo v korpuse zaznamenávame len jeden doklad použitia tohto verbálneho substantíva bez reflexívneho komponentu, porov. *Poukázal na údajné porušovanie zmluvných podmienok zo strany firmy a jej neodôvodnené obohacovanie na majetku Košíc.*, čo je signálom nízkeho stupňa lexikalizácie.

Napriek tomu nezachovávanie reflexívneho komponentu nemožno považovať za spoľahlivý signál lexikalizácie, keďže pri substantívach utvorených od reflexívantum je prítomnosť reflexívneho komponentu fakultatívna aj pri verbálnom substantíve, porov. *podobnosť učebnej látky sťažuje osvojenie (si) učiva*.

3.1.5. Existencia negovaných tvarov

Existencia negovaného tvaru a zameniteľnosť výrazu v istom kontexte negovaným výrazom je signálom zachovania verbálneho statusu jednotky a jej príslušnosti do gramatickej paradigmy verba. Naopak, nedoloženosť negovaných podôb je zasa signálom lexikalizácie substantíva. Ilustrovať to možno na verbálnom substantíve *osvojenie*, ktoré v slovníku zachytávame ako lexikalizované iba vo význame 'práv. prijatie cudzieho dieťaťa za vlastné na základe rozhodnutia súdu'³. Korpusové doklady ukazujú, že pri tomto význame negovaná podoba doložená nie je, naopak, negované podoby *neosvojenie* sú doložené len v prípade významu 'učení, cvikom, tréningom a pod. si zapamätať, prijať za svoje, naučiť sa používať', porov. *osvojenie/neosvojenie jedného pojmu, osvojenie/neosvojenie tejto zásady*. Neprítomnosť negovanej podoby korpusový materiál rovnako dokladá pri substantíve *obklúčenie* (porov. výklad v slovníku 'i voj. útočný manéver, ktorého cieľom je oddeliť zoskupenie protivníka od jeho ostatných síl, uzavrieť ho v určitom priestore zo všetkých strán, znemožniť jeho únik, pohyb a tak ho zasiahnuť; stav, v ktorom sa nachádza vojsko al. objekty počas takéhoto útoku, počas vojenského ťaženia, zovretie, obkolesenie, napr. *obklúčenie pevnosti*), *obmedzenie*

³ Pravda, v slovenčine existujú lexikalizované substantíva typu *nedorozumenie*, ide však o deriváty utvorené pomocou konfixu *ne-* + (*Zv*) + *-nie*.

(porov. význam ‘o človeku a jeho prejavoch) čo niekoho, niečo obmedzuje, neumožňuje úplnú al. bezproblémovú realizáciu (v živote, v práci, v spoločnosti), napr. *zdravotné obmedzenie*) a pod.

3.1.6. Valenčné modifikácie

Zmena valenčných parametrov (v porovnaní s motivujúcim substantívom) takisto môže fungovať ako indikátor vymedzenia lexikalizovaného substantíva. Pod zmenou valenčných parametrov chápeme dva prípady modifikácií valenčnej štruktúry substantíva v porovnaní s východiskovým verbom. Po prvé ide o redukciu valenčnej štruktúry⁴, ktorá sa spája najmä s rôznymi metonymickými transpozíciami na osi abstraktnosť – konkrétnosť. Pod redukciou valenčnej štruktúry máme na mysli nemožnosť vyjadriť pri lexikalizovanom substantíve niektoré z pôvodných doplnení verba. Napríklad v prípade jednotky *obloženie* je možnosť vyjadriť inštrumentálne doplnenie pri substantíve signálom jeho dejového významu, porov. *obloženie fasády kamenným obkladom*, zatiaľ čo v prípade metonymickej transpozície smerom ku konkrétnemu výsledku deja (význam ‘predmet, materiál, ktorým je niečo (natrvalo) pokryté, obložené’) je signálom lexikalizácie nemožnosť toto inštrumentálne doplnenie pri substantíve vyjadriť, porov. *pripojenie strešnej krytiny medzi štítom strechy a obložením fasády *kamenným obkladom je pohyblivé*. Pri redukcii valenčnej štruktúry V. Kolářová et al. (2020) rozlišujú tzv. jednoduchú redukciu a zabudovanie aktantu.

Jednoduchá redukcia aktantu je charakteristická najmä pri pomenovaniach abstraktného výsledku deja, napr. dejové verbálne substantívum *predĺženie* vo význame ‘pretiahnutie, natahnutie trvania al. platnosti niečoho’ (*predĺženie lehoty splatnosti úveru*) a rezultatívne lexikalizované substantívum *predĺženie* vo význame ‘predĺžený čas športového zápasu, ktorý sa v riadnom hracom čase skončil nerozhodne’ (*hostia vyhrali 3 : 4 po predĺžení*), dejové verbálne substantívum *obetovanie* vo význame ‘prinášať, priniesť božstvu al. bohu obeť, obeť, obetné dary, vykonávať, vykonať obetný obrad ako vyjadrenie vďaky, úcty, prosby a pod.’ (*obetovanie panenstva bohom, obetovanie svätej omše za zosnulých*) a rezultatívne lexikalizované substantívum *obetovanie* vo význame ‘príprava obetných darov, chleba a vína, na eucharistickú modlitbu, pri ktorej dochádza k ich premeneniu na telo a krv Krista Pána’ (*bohoslužba obety, obeť zahrňa úkon obetovania, premenenia a prijímania*) a pod.

O zabudovaní aktantu sa dá uvažovať v súvislosti s rôznymi participantmi intencnej štruktúry, napr. pri pomenovaní výsledku deja, napr. *pletenie, plisovanie,*

⁴ Pod redukciou valenčnej štruktúry máme na mysli nemožnosť vyjadriť niektoré z pôvodných valenčných doplnení verba, nie jednoduchú vypustiteľnosť pôvodného valenčného doplnenia, keďže všetky valenčné doplnenia substantív sú na povrchu vypustiteľné bez straty gramatickosti, porov. Panevová (2019, s. 116).

čalúnenie, kovanie, pri pomenovaní miesta deja, napr. *parkovanie*, pri pomenovaní objektu (paciensa) deja, napr. *obsadenie, jedenie, pitie, siatie*, pri pomenovaní agensa deja, napr. *obhajoba* (vo význame 'osoba s právnickým vzdelaním'), *vedenie, velenie*.

Druhým prípadom zmeny valenčných parametrov je spájateľnosť substantíva s takou pádovou formou, ktorá nie je motivovaná valenciou motivujúceho verba ani nepredstavuje také formálne zmeny doplnení, ktoré sa realizujú v súvislosti s transpozíčným odvodzovacím procesom⁵. Podľa V. Kolářovej et al. (2020) je jedným zo signálov zmeny kategoriálneho významu od pomenovania udalosti k pomenovaniu abstraktného výsledku deja aj valenčné správanie substantíva, konkrétne jeho spájateľnosť s tzv. systémovými a nesystémovými formami. Pod nesystémovou formou sa rozumie také pádové stvárnenie valenčného doplnenia substantívnej jednotky, ktoré nezodpovedá valencii motivujúceho verba. Najčastejšie ide o vyjadrenie paciensa formou datívu, ktorá pritom nemá oporu v datívnej valencii motivujúceho verba. Ako príklad možno uviesť substantívum *ocenenie*, pri ktorom sa zachytenie významu abstraktného výsledku deja 'slávnostné, verejné prejavenie pocty, uznania za niečo' pri lexikalizovanom substantíve opiera o spájateľnosť s nesystémovou formou datívu, ktorá nemá oporu vo valencii motivujúceho verba (verbum *oceniť* má v slovenčine akuzatívnu väzbu), porov. *čestné ocenenie osobnostiam svetovej kinematografie*. Obdobným prípadom nesystémovej formy je predložková väzba „o + lokál” pri substantíve *oznámenie*, porov. *anonymné telefonické oznámenie o uložení bomby*, ktorú pri motivujúcom verbe *oznámiť* nenachádzame. K nesystémovým formám možno tiež zaradiť tieto doplnenia pri lexikalizovaných substantívach: *oblúba v niečom* (ale *oblúbiť si niečo*), *odhad o počte postihnutých*, *o možnom nástupcovi pápeža* (ale *odhadnúť niečo, niekoho*) a pod.

4. Najfrekvencovanejšie doplnenia substantív

V nasledujúcich častiach prinášame prehľad najfrekvencovanejších doplnení substantív spracovaných v rámci ich gramatického aparátu. Vychádzať budeme z materiálu štvrtého zväzku slovníka a zo substantívnych jednotiek, ktoré budú v tomto diele spracované.

Jedným z problémov pri zachytávaní valenčných doplnení substantív je tzv. navyšovanie počtu foriem pri konkrétnych substantívnych jednotkách (porov. Panevová, Kolářová 2018). Ako príklad možno uviesť spracovanie substantíva *otázka*, ktoré bude súčasťou štvrtého dielu SSSJ. Pri zvažovaní, aké valenčné doplnenie zachytiť v gramatickom aparáte tejto substantívnej jednotky, do úvahy

⁵ Máme tu na mysli zmeny formálneho stvárnenia aktantov na základe princípu Nom → Gen/Instr/Adj_{pos}/od+Gen, Akuz → Gen/Adj_{pos}, porov. Panevová (2019, s. 117).

pripadajú jednak valenčné formy kódujúce adresáta a valenčné formy kódujúce obsahový participant. V prípade adresáta sa ako najfrekvencovanejšia javí forma „na + akuzatív” (podľa korpusových dokladov má frekvenčné zastúpenie 7, 18 PM), napr. *otázka na šéfredaktora*. Popri nej sa tiež periférne uplatňuje forma „k + datív” s frekvenciou 1,8 PM, napr. *otázku k Samovi zakričal*, ako aj bezpredložkový datív, napr. *opakované otázky sestre*. Podobne pri kódovaní obsahového objektu ako najfrekvencovanejšia vystupuje forma „o + lokál” (podľa korpusových dokladov má frekvenčnú distribúciu 6,2 PM, napr. *otázky o živote a smrti*), ako aj „k + datív”, napr. *ďalšie otázky k tejto kauze*. Okrem nej pri danom substantíve evidujeme okrajovo formu „nad + inštrumentál”, napr. *otázka nad mojím narodením*, ktorá má frekvenčnú distribúciu 0,08 PM, výnimočne aj forma „po + lokál”, napr. *otázky po zmysle života*. Vzniká tak zákonite otázka, ktoré valenčné formy pri danom substantíve zachytávať a akú frekvenčnú distribúciu je potrebné pri spracovaní doplnení zohľadniť⁶.

Existencia viacerých foriem doplnenia však môže byť indikátorom na vymedzenie nového významu substantívnej jednotky. Ako príklad možno uviesť spracovanie substantíva *ochota* v pripravovanom štvrtom zväzku SSSJ. Pôvodná heslová jednotka mala takúto podobu: *ochota* -ty ž. (i k čomu; na čo; voči komu, voči čomu) prejav dobrej vôle s cieľom niekomu vyhovieť, pomôcť, vyjsť v ústrety; op. neochota: *veľká, nezištná o. urobiť niečo pre iných; o. na dialóg, na diskusiu; o. k ďalšej spolupráci; o. voči klientom, zákazníkom; oslabená o. voči záväzku manželstva; stretnúť sa s ochotou neznámych ľudí; neprejsť ochotu ku kompromisu; poďakovať sa za ochotu; všetko závisí od ochoty dohodnúť sa, spolupracovať*. Ukazuje sa však, že zatiaľ čo formy „k čomu” a „na čo” sú v istých kontextoch zameniteľné, porov. *ochota k ďalšej spolupráci/na ďalšiu spoluprácu*, v iných prípadoch táto zameniteľnosť možná nie je, porov. *ochota ku klientom/*na klientov*. Z toho dôvodu navrhujeme substantívum delimitovať iným spôsobom, porov. *ochota* -ty ž. 1. (i k čomu/na čo/s infinitívom) prejavená vôľa s cieľom niekomu vyhovieť, pomôcť, vyjsť v ústrety; op. neochota: *veľká, nezištná o. urobiť niečo pre iných; o. na dialóg, na diskusiu; o. k ďalšej spolupráci; neprejsť ochotu ku kompromisu, všetko závisí od ochoty dohodnúť sa, spolupracovať*; 2. (i ku komu/voči komu) ochotný, úslužný postoj k niekomu: *o. voči klientom, zákazníkom, ochota ku krajanovi*.

⁶ V prípade daného substantíva sme sa napokon rozhodli zachytiť formy *na koho/(ku) komu* pri vyjadrení adresáta (vychádzame tu z toho, že tieto formy reflektujú použitie daného substantíva v spojeniach *mať otázku k niekomu, obrátiť sa s otázkou na niekoho*) a formu *o čom/k čomu/s vedľajšou vetou*. Spojenia *nad čím a po čom* považujeme vzhľadom na frekvenčnú distribúciu za marginálne.

4.1. Bezpredložkové valenčné štruktúry

4.1.1. Inštrumentál

Inštrumentálové valenčné doplnenia (ktorými sa však nekóduje agens deja) sa uplatňujú frekventovane pri substantívach pomenúvajúcich rôzne duševné, emočné stavy, napr. *obsesia poriadkom, ohúrenie novými technológiami, omámenosť mocou, omrzenosť životom*. Frekventovane sa tiež realizujú pri dejových substantívach, pri ktorých kódujú prostriedok deja, napr. *obsyp potrubia pieskom, otrava plynom, obhadzovačka tortami*. Pri niektorých dejových a stavových pomenovaniach sa inštrumentálom kóduje nepersonálny kauzátor deja, napr. *vyššia ohrozenosť chudobou*. Pri metonymických posunoch dejových významov, ktoré vedú k vytvoreniu substantíva s rezultatívnym významom, sa inštrumentálové doplnenie nerealizuje, a to buď z dôvodu jednoduchej redukcie valencie, napr. pri pomenovaniach miesta, porov. *brehový obsyp jazera* (ale *obsypať niečo niečím*), alebo z dôvodu zabudovania aktantu pri pomenovaniach prostriedku, porov. *otrava na potkany* (ale *otraviť niekoho niečím*).

Pri substantívach pomenúvajúcich duševné stavy sa často objavuje variantné doplnenie vyjadrené formou predložkových pádov, najmä „z + genitív“, napr. *očarenie sexom/zo sexu, okúzlenie milovanou osobou/z milovanej osoby*, resp. „nad + inštrumentál“, napr. *ohromenie (nad) tolkou bezcitnosťou*.

4.1.2. Datív

Datívne valenčné doplnenia sa často uplatňujú pri substantívach ako systémové typy doplnení, a to pri deverbatívach a deadjektívach odvodených od komunikačných verb s adresátom deja, napr. *zmohla som sa len na objasnenie pani znalkyňi*, od posesívnych verb kódujúcich zmenu vlastníctva, napr. *osem prípadov odcudzenia motorového vozidla mnohým slovenským občanom, odstúpenie pohraničia hitlerovskému Nemecku*, pri deadjektívnych pomenovaniach od adjektív s metaforickým významom pôvodne motivovaných verbami dandi a recipiendi, porov. *oddanosť starého sluhu pánom, odovzdanosť konzervatívneho zmýšľaniu*. Nesystémové typy valenčných doplnení sa realizujú najmä pri substantívach od tranzitívnych sloviach, ktoré majú vo svojej sémantickej štruktúre príznak dávania, napr. *odmena poctivému nálezcovi, čestné ocenenie osobnostiam svetovej kinematografie, pocta obetiam vojny*.

Pre substantíva s datívnym doplnením je charakteristická variantnosť, okrem datívu môže byť valenčné doplnenie často kódované formou predložkového spojenia „pre + akuzatív“, porov. *odmena poctivému nálezcovi/pre poctivého nálezcú*, „k + datív“, napr. *oddanosť starého sluhu (k) pánom*, resp. predložkového spojenia „od + akuzatív“, napr. *odcudzenie prírode/odcudzenie od prírody*.

4.2. Predložkové valenčné štruktúry

4.2.1. „Do + genitív”

Predložkové spojenie „do + genitív” sa uplatňuje pri deverbatívnych substantívach odvodených od sloviess s adverbialným smerovým doplnením, napr. *pád do bezvedomia, do zajatia, pichanec do ruky*, resp. s doplnením kódujúcim pôvodne cieľový objekt, napr. *pobláznenie do celebrity, odchod do civilu*. V prípade transpozície z dejového významu na iné typy nedejových významov dochádza k jednoduchej redukcii valenčnej štruktúry, napr. pri pomenovaní výsledku deja, porov. *znášať pichance do ruky* (dejové substantívum) – *pokožka pokrytá pichancami* (rezultatívne substantívum).

4.2.2. „Od + genitív”

Predložkové spojenie „od + genitív” sa uplatňuje ako systémová forma pri substantívach odvodených od verb s touto predložkovou väzbou, ktorá má v týchto prípadoch často rozlukový význam, porov. *očista verejného života od zradcov, odbočka od prednášanej témy, odbočenie od politiky liberalizmu, odklon od tradície, odlúčenie od manžela a detí, odraz zvuku od pevnej prekážky, odpútanosť od zhonu života, odstup od problémov*. Ako valenčné doplnenie sa tiež uplatňuje pri deadjektívnych substantívnych pomenovaniach vlastnosti s významom diferencie, porov. *odchylnosť od normy, vydavateľská prax v Amerike má viaceré odlišnosti od slovenskej knižnej kultúry*. V mnohých prípadoch sa toto predložkové spojenie uplatňuje ako jediná forma s významom východiska smerovania deja, napr. *odskok loptičky od zeme*. K jednoduchej redukcii valencie dochádza pri rôznych typoch transpozícií, napr. pri význame vlastnosti, porov. *kurt s vyšším odskokom*, resp. abstraktného výsledku deja, porov. *kombinácia skoku a odskoku pri zjazde* (vo význame ‘šport. rýchly pohyb, skok doboku’), *dobrá vzdialenosť odskoku pri pretekoch* (vo význame ‘šport. (v skokovej disciplíne v jazdectve) fáza skoku, keď sa kôň odráža od zeme, aby sa dostal nad prekážku’). Dané predložkové spojenie sa tiež uplatňuje v rámci tzv. diskontinuitnej konštrukcie (Dimitriadis 2008), porov. *odstup bežca od iného bežca, citový odstup manžela od manželky*, ktorá sa v rámci reciprocikalizácie môže nahradiť predložkovou konštrukciou „medzi + inštrumentál”, porov. *odstup medzi bežcami, citový odstup medzi manželom a manželkou*.

4.2.3. „Z + genitív”

Predložkové spojenie „z + genitív” sa uplatňuje pri dejových aj nedejových substantívach ako systémová forma podmienená motivujúcim verbom, resp. adjektívom, napr. *odštiepenci z demokratickej strany, obžaloba mocných z arogancie, odvod z hrubých miezd, omáčky sú odvodeniny z polievok, odvolateľnosť z verejnej*

funkcie. Časté je tiež pri pomenovaniach zvyškových substancí, pri ktorých slúži na vyjadrenie pôvodnej matérie či objektu, napr. *odhryzok z jablka, odkrojok z chleba, odliatok zo železa*. Frekventovane sa uplatňuje pri substantívnych pomenovaniach emočných a psychických stavov, pri ktorých kóduje kauzátora tohto stavu, porov. *pasia z poľovačky, opojenie z hudby, ohromenie z ticha, panika z lietania*.

Práve pri posledných spomínaných typoch substantív ako variantné doplnenie vystupuje bezpredložkový inštrumentál, porov. *opojenie z hudby/hudbou, ohromenie z ticha/tichom*, resp. predložkové spojenie „nad + inštrumentál”, porov. *panika nad miernym poklesom volebných preferencií/panika z mierneho poklesu volebných preferencií*.

4.2.4. „K + datív”

Predložkové spojenie „k + datív” sa ako jediné nevariantné doplnenie uplatňuje najmä ako systémový typ doplnenia pri deverbatívach a deadjektívach, napr. *nostalgický obrat k spomienkam* (od *obrátiť sa*).

Frekventovane sa toto predložkové spojenie uplatňuje pri substantívach variantne spolu s inými predložkovými spojeniami, najmä „voči + datív”, napr. *ochota ku/voči krajanovi, ohľaduplnosť k/voči druhým*, resp. „na + akuzatív” v prípade, že sa valenčným doplnením vyjadruje činnosť alebo stav, napr. *odsúdenie k mlčaniu/na mlčanie*, v takýchto prípadoch sa pri substantíve ako valenčné doplnenie realizuje aj infinitív, porov. *ochota k ďalšej spolupráci/na ďalšiu spoluprácu/spolupracovať*. Pri vôľových substantívach vystupuje ako variant predložkového spojenia „štruktúra „na + akuzatív”, resp. infinitív, napr. *odhodlanosť na užšiu spoluprácu/k užšej spolupráci/užšie spolupracovať*.

4.2.5. „Voči + datív”

Predložkové spojenie „voči + datív” sa ako jediné doplnenie substantíva uplatňuje zriedkavo, napr. *spoločenská odíoznosť voči niektorým povolaniam*. Častejšie vystupuje ako variant iných foriem⁷, a to predložkového spojenia „proti + datív”, napr. *odpudivosť voči/proti olejom*, „k + datív”, *perzistencia voči/k liečbe*, resp. „nad + inštrumentál”, napr. *odsudok voči osobe prezidenta/nad osobou prezidenta*. Výnimočne sa uplatňuje ako variant dvoch foriem, napr. *ostrážitosť voči/k niečomu/pred niečím*.

4.2.6. „Proti + datív”

Predložkové spojenie „proti + datív” sa zväčša uplatňuje ako systémové valenčné doplnenie podmienené valenciou motivujúceho verba, napr. *očkovanie proti*

⁷ K podobnému záveru dospeli vo svojej štúdii J. Panevová a V. Kolářová (2018), ktoré toto predložkové spojenie opisujú ako alternatívne vyjadrenie paciensa alebo adresáta.

žltacke, obrana proti útočníkovi, ochrana proti komárom. Frekventovane sa uplatňuje variantne s predložkovým spojením „voči + datív”, napr. *odpor proti/voči autoritám, odolnosť proti/voči chorobám*, resp. „pred + inštrumentál”, napr. *dômyselná ochrana proti vetru/pred vetrom*.

4.2.7. „Na + akuzatív”

Predložkové spojenie „na + akuzatív” sa uplatňuje ako systémové doplnenie pri substantívach s významom abstraktného výsledku deja, napr. *odkaz na oficiálnu internetovú stránku, odklik na archív článkov, odvolávka na zahraničného autora, orientácia na výrobu automobilov*, pri personálnych pomenovaniach utvorených od verb, pri ktorých má toto doplnenie význam cieľového objektu, napr. *obracač ľudí na pravú vieru* (od *obracat*), *obrátenec na katolícku vieru* (od *obrátiti sa*). Ako typické doplnenie s účelovým významom sa uplatňuje pri konkrétoch, napr. *odkladač na nože, odmerka na prací prášok, ohreblo na sneh, olej na pečenie, palisáda na oddelenie záhonov, pasca na myši*, resp. pri personálnych substantívach, pri ktorom má dané predložkové spojenie význam zreteľa, napr. *odborník na filateliiu, pedant na poriadok*. Frekventovane sa dané predložkové spojenie uplatňuje ako nesystémové valenčné doplnenie pri substantívach s významom slovesných útvarov, napr. *paródia na rytierske romány, analogicky pamflet na pokrytectvo, panegyrika na cisára*.

Pri substantívach s modálnym významom sa toto predložkové spojenie uplatňuje ako jeden z variantov popri predložkovom spojení „k + datív” alebo popri infinitívnom doplnení, porov. *ochota k ďalšej spolupráci/na ďalšiu spoluprácu/spolupracovať, odhodlanosť k zmenám/na zmeny pracovných podmienok/zmeniť pracovné podmienky*. V práci V. Kolářovej et al. (2018, s. 222) sa predložková konštrukcia „na + akuzatív” v niektorých prípadoch chápe ako výsledok špecifického posunu participanta pôvodne proпозиčnej povahy, v našom materiáli napr. *plán na pomstu/plán pomstii sa* (← *plánovať, že sa pomstím/pomstii sa*).

4.2.8. „Za + akuzatív”

Predložkové spojenie „za + akuzatív” sa realizuje pri dejových i nedejových substantívach ako systémové doplnenie reflektujúce valenciu motivujúceho verba, často s významom rekompenzácie, napr. *pasovačka za lovca, platba za plyn, platcovia za elektrinu, vláda je platiteľom za zdravotnú starostlivosť, odpata za službu, odškodné za odňaté pozemky, ospravedlnenie za chybu, odsúdenie za protištátnu činnosť*.

V niektorých prípadoch sa dané predložkové spojenie uplatňuje popri iných formách, napr. popri predložkovom spojení „na + akuzatív”, porov. *paušál za pacienta/na pacienta*, resp. „za + inštrumentál”, porov. *panychída za padlých vojakov/za padlými vojakmi*.

4.2.9. „Na + lokál”

Predložkové spojenie „na + lokál” sa uplatňuje v našom materiáli marginálne ako systémová forma pri dejových substantívach, napr. *participácia pacienta na liečbe*.

4.2.10. „O + lokál”

Predložkové spojenie „o + lokál” sa realizuje ako systémový typ doplnenia pri deverbatívnych substantívach odvodených od komunikačných verb, resp. pri nemotivovaných substantívach pomenúvajúcich verbálne komunikáty, napr. *oznam o porušení zákona, pletky o poslancoch, pakt o neútočení*. Valenčné doplnenie sa zachováva aj pri substantívach s rezultatívnym významom, napr. *osvedčenie o evidencii vozidla, plány*. Toto predložkové spojenie sa tiež uplatňuje pri substantívach označujúcich zobrazovaný objekt, napr. *skreslený obraz o škole, obrázok o našom zdravotníctve*. Ako nesystémová forma sa často uplatňuje pri substantívach utvorených z kognitívnych verb, napr. *odhady o počte postihnutých*.

Pri substantívach s významom intencionality vystupuje toto predložkové spojenie ako variant predložkového spojenia „na + akuzatív” a infinitívu, porov. *plány o zrušení nevolníctva/na zrušení nevolníctva/zrušiť nevolníctvo*.

4.2.11. „V + lokál”

Predložková konštrukcia „v + lokál” sa uplatňuje ako systémová forma podmienená valenciou motivujúceho verba pri dejových a stavových substantívach, napr. *orientácia v obchodnej politike, orientovanosť v umení*. Pri vybraných substantívach má toto predložkové spojenie zreteľový význam, napr. *odborník v umení, osobák (= osobný rekord) v plávaní, ostrielandosť v politike*. Pri substantívach s významom zaujatia subjektu vystupuje toto predložkové spojenie ako variant infinitívu, porov. *pasia v kupovaní kníh/kupovať knihy, obľuba v recitácii vlastných veršov/recitovať vlastné verše*.

4.2.12. „Po + lokál”

Predložkové spojenie „po + lokál” sa realizuje ako systémové doplnenie pri deverbatívnych a deadjektívnych substantívach, napr. *pahltnosť po peniazoch, pátračka po nezvestných ľuďoch*. Pri niektorých substantívach sa toto predložkové spojenie uplatňuje s významom pôvodu, napr. *pach po cigaretách, pamiatka po popálení*.

4.2.13. „Pred + inštrumentál”

Predložkové spojenie „pred + inštrumentál” sa realizuje pri dejových a stavových substantívach ako systémová forma podmienená valenciou motivujúceho verba, resp. adjektíva, napr. *ochrana pred predátorom, ochrana mesta pred nepriateľom, ostýchavosť pred cudzími ľuďmi, ostýchavosť pred partnerom*.

4.2.14. „Za + inštrumentál”

Spojenie „za + inštrumentál” sa realizuje pri stavových substantívach ako systémová forma, napr. *ľútosť za mladosťou*, resp. nemotivovaných substantívach, pri ktorých predložková konštrukcia kóduje vzťah, zreteľ, napr. *panychída za padlými*. V niektorých prípadoch sa uplatňuje ako variant iných predložkových konštrukcií, porov. *minútový odstup za víťazom/od víťaza/na víťaza*.

4.2.15. „S + inštrumentál”

Ako systémová forma sa spojenie „s + inštrumentál” uplatňuje pri dejových a stavových substantívach, napr. *obchodovanie, obchodovateľnosť s akciami, oboznámenosť s terminológiou, piplačka s lemovkami, papračka so šípkovým džemom*. Analogicky túto predložkovú konštrukciu nachádzame pri substantívach označujúcich interpersonálne vzťahy, napr. *pletka so ženatým mužom, patálie s čeladníkom, oštara s deťmi, opletačky so žandármí*.

Ako tzv. diskontinuitná forma (Dimitriadis 2008) sa dané predložkové spojenie uplatňuje pri substantívach s recipročnou sémantikou, napr. *našli tam stáť Zuzanu v objatí so svojimi tromi deťmi*.

4.2.16. „Nad + inštrumentál”

Predložkové spojenie „nad + inštrumentál” sa realizuje často ako systémová forma pri substantívach označujúcich emočné a psychické stavy a prejavy, napr. *pobúrenosť nad mocenským zásahom politika, pobúrenie nad nepravosťou, povzdych nad životom*, resp. ako nesystémová forma pri substantívach s významom rozhodnutia voči participantovi v podriadenej pozícii, napr. *odsudok nad neskúsenou mladosťou básnikov, Landov ortieľ nad knihami sa traduje ako veľká pohroma v dejinách mayskej kultúry*, resp. pri substantívach s významom komunikácie, napr. *pohovor nad rozpracovanou témou*.

4.2.17. „Medzi + inštrumentál”

Predložkové spojenie „medzi + inštrumentál” sa často uplatňuje pri substantívach s dejovým významom, resp. s významom abstraktného výsledku deja. Inštrumentálové doplnenie sa v týchto konštrukciách obligatórne realizuje v pluráli, resp. formou koordinatívnej syntagmy, porov. *oscilácia medzi skepsou a nádejou, pingpong medzi pravicovými a ľavicovými poslancami, odstupy medzi bežcami, paralely medzi mužským a ženským basketbalom*.

4.2.18. Doplnenia pôvodne adverbialného charakteru

Doplnenie „kde” uvádzame pri substantívach motivovaných verbami, ktoré sa spájajú s lokalizačným určením. Ide najmä o pomenovania abstraktných výsledkov psychofyziologických dejov, napr. *pichanie pod hrudnou kosťou, pískanie v ušiach*, dejové i výsledkové substantíva odvodené z procesných reflexívnych

verb, napr. *odtlačky na kľučke, odtlačok zablatenej tenisky pri dverách, odtlačok stopy človeka vedľa dinosaurej šlapaje, odraz slnka na hladine*.

Doplnenia „kam“ a „odkiaľ“ zachytávame pri dejových substantívach odvodených od pohybových sloviac, napr. *akrobati sa po odskoku z trapézy dotkli ústami, odskok do krovia, odpich zo skaly, od odbočenia z diaľnice pôjdete už len nádherným prostredím, odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech, odvod pár z kúpeľne do odvetrávacej šachty, pád autobusu z mosta do rokliny, odťah vozidla z diaľnice do sídla odťahovej služby*. Dané doplnenia sa zachovávajú aj pri metonymickej transpozícii vedúcej k vzniku pomenovaní miesta, napr. *ľavé odbočenie od centra do Ladožskej, odbočka od hlavnej transsibírskej magistrály, odbočka z diaľnice do vnútrozemia*.

5. Záver

V príspevku sme predstavili spôsob spracovania valencie substantív v SSSJ a poukázali sme na niektoré špecifiká, ktorým sa zachytenie valencie substantív vo výkladovom slovníku odlišuje od spracovania valencie substantív vo valenčných slovníkoch. Vzhľadom na absenciu spracovania valencie slovenských substantív (či už v rámci monografického opisu, alebo lexikografického zachytenia) sa opis valenčných parametrov pri jednotlivých substantívach riadi analýzou frekvenčnej distribúcie doplnení v korpusových dátach, ako aj používateľskými potrebami, ktoré sa s výkladovým typom slovníka spájajú.

Na základe materiálu z pripravovaného štvrtého zväzku sme tiež opísali najčastejšie valenčné doplnenia, ktoré zachytávame v gramatickom aparáte pri substantívach, a poukázali sme na možné problémy, ktoré spracovanie valencie substantív prináša. Jedným z najčastejších problémov bolo alternatívne vyjadrenie niektorých doplnení, ktoré často vedie k navýšeniu počtu valenčných foriem. Pri rozhodovaní, ktoré z týchto foriem v slovníku zachytiť, je potrebné zvažovať jednak frekvenčnú distribúciu foriem v korpusových dátach, ako aj príslušnosť substantívnej jednotky k istej sémantickej triede, prípadne štylistické rozdiely, ktoré môžu na seba jednotlivé formy viazať. Podobne ako pri valencii sloviac aj pri substantívach platí, že pluralita foriem môže byť signálom viacznačnosti riadiaceho substantíva, čo vedie k nutnosti zachytiť príslušné doplnenie ako súčasť novovymedzenej substantívnej lexie.

Bibliografia

- Buzássyová, K. (1974). *Sémantika slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Buzássyová, K., Jarošová, A. (red.). (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A-G*. Bratislava: Veda [SSSJ].
- Dimitriadis, A. (2008). The event structure of irreducibly symmetric reciprocals. In: J. Dölling, T. Heyde-Zybatow (eds.), *Event structures in linguistic form and interpretation* (327–354). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dvonč, L. (1980). Správanie – správanie sa, *Slovenská reč*, 45, 191–192.
- Dvořák, V. (2017). VERBÁLNÍ SUBSTANTIVUM. In: P. Karlík et al. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [https://www.czechency.org/slovník/VERBÁLNÍ SUBSTANTIVUM](https://www.czechency.org/slovník/VERBÁLNÍ%20SUBSTANTIVUM).
- Horák, G. (1976). Správanie, nie správanie „sa”, *Malý jazykový mesačník*, 3, 5.
- Horecký, J. et al. (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Janečka, M. (2018). Valence verbálních substantiv na příkladu dvojice *učení/učení se*, *Prace Filologické*, 72, 87–101.
- Janočková, N. (2009). Verbálny aspekt a motivačné možnosti slovesa (na príklade slovesných podstatných mien). In: M. Ivanová (ed.), *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine* (113–144). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Jarošová, A. (red.). (2015). *Slovník súčasného slovenského jazyka. M-N*. Bratislava: Veda [SSSJ].
- Jarošová, A., Buzássyová, K. (red.). (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka. H-L*. Bratislava: Veda [SSSJ].
- Jelínek, M. (1963). Podstatná jména slovesná se zvrtným zájmenem, *Naše řeč*, 46, 229–237.
- Kolářová, V. et al. (2018). Předložková vyjádření adnominálních valenčních doplnění, *Prace Filologické*, 72, 211–223.
- Kolářová, V. et al. (2020). *Nom Vallex I. Valenční slovník substantiv*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- Omnia Slovaca III Maior* (2020). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html>.
- Panevová, J. (2019). K valenci substantív (s ohľadom na jejich derivaci). In: *Studie z české morfologie a syntaxe. Vybrané stati* (109–115). Praha: Karolinum.
- Panevová, J., Kolářová, V. (2018). Aktant, nebo volné doplnění? (K netypickým formám ve valenčním poli substantiv), *Prace Filologické*, 72, 275–284.
- Sokolová, M. (2013). Návrat k verbálnemu substantívu ako verbálnemu tvaru. In: M. Imrichová (ed.), *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy* (79–101). Prešov: Prešovská univerzita.

ABSTRAKT: Príspevok sa venuje problematike valencie substantív a jej spracovaniu v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015). Na základe materiálu z pripravovaného štvrtého zväzku opisuje lexikografické pravidlá a zásady spracovania valencie substantívnych jednotiek v rámci ich gramatického aparátu vo výkladovom type slovníka. Pozornosť sa tiež venuje procesom lexikalizácie, na základe ktorých sa utvárajú deverbatívne substantíva. Tie sa už nehodnotia ako gramatické formy v rámci slovesnej paradigmy, ale reprezentujú lexikálne jednotky, ktoré sú v slovníku spracované ako samostatné heslá. V príspevku sa tiež venuje pozornosť jednotlivým faktorom lexikalizačných procesov, v rámci nich sa zameriavame najmä na otázky modifikácií valencie, ktoré podstupujú substantívne jednotky s porovnaním s valenčnými parametrami ich verbálnych motivantov. V poslednej časti príspevku sa sústreďíme na opis najfrekvencovanejších valenčných foriem, a to na základe slovníkových dát a materiálu z korpusu *Omnia Slovaca III Maior*.

OPRACOWANIE WALENCJI RZECZOWNIKÓW WE WSPÓŁCZESNYM SŁOWNIKU JĘZYKA SŁOWACKIEGO

ABSTRAKT: Artykuł poświęcony jest walencji rzeczowników i jej opracowaniu we *Współczesnym słowniku języka słowackiego* (2006, 2011, 2015). Na podstawie danych z przygotowanego tomu czwartego przedstawia zasady i konwencje leksykograficzne opracowania walencji rzeczowników w aparacie gramatycznym jednostek nominalnych. Opisuje również procesy leksykalizacji, w wyniku których powstają rzeczowniki odczasownikowe, które nie są już traktowane jako formy gramatyczne w paradygmacie czasownikowym i reprezentują odrębne jednostki leksykograficzne przetwarzane w słowniku jako niezależne hasła. Jednocześnie opisano czynniki procesów leksykalizacyjnych, w tym określone typy modyfikacji walencyjnych, którym podlegają rzeczowniki w porównaniu z ramami walencyjnymi ich jednostek motywujących. W końcowej części opisano najczęściej występujące uzupełnienia walencyjne rzeczowników na podstawie danych słownikowych i korpusowych z korpusu źródłowego *Omnia Slovaca III Maior*.